

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile "Entegrasyon Sürecinin" Açmazları ve Açılımları

Ramazan Gözen*

Türkiye'nin Avrupa'ya yaklaşmasının 20. yüzyılda başlamadığı, fakat Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerine kadar uzanan bir geçmişe sahip olduğu ilgili herkes tarafından kabul edilir. Hatta bazılarının göre, Türkler Osmanlı İmparatorluğundan itibaren Avrupalı bir toplumdur. Bununla birlikte, Avrupa Türkler açısından değişik dönemlerde değişik anlamlar ifade etmiştir. Avrupa'nın ve Türklerin uluslararası sistemdeki güç dengelerine bağlı olarak, birbirlerine dönük tavırları ve yaklaşımları farklılaşmıştır. Bu yazıda Türkiye-Avrupa yaklaşma sürecini kabaca iki döneme ayıracağız. Bunlardan ilki, Avrupa'da yeni bir düzenin oluşturulmaya çalışıldığı İkinci Dünya Savaşı öncesi dönem ve bunun sonrası yani son elli yıllık süre. Bu tür bir ayırım, son dönem Türkiye-Avrupa ilişkilerinin aydınlatılması açısından önemlidir. Zira, günümüzdeki Türkiye-Avrupa yaklaşmasının kökenleri her ne kadar tarihin derinliklerine uzanırsa da, bu yaklaşmanın İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki niteliği ve hedefi, hem Avrupa bakımından hem de bu çerçevede Türkiye'nin Avrupa'ya dönük politikası bakımından daha önceki döneme göre farklıdır. Bu farkı oluşturan ana etken, "entegrasyon" ya da "bütünleşme"

olgusu ve sürecidir. Yani, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa dünyasına dönük politikası, entegrasyon kavramı çerçevesinde ele alınarak değerlendirilmelidir. Türkiye'nin Avrupa ile entegrasyon sürecinin analizine geçmeden önce, ilk döneme yani Türkiye'nin Avrupa'ya yaklaşmasının gelişimine tarihsel perspektifte bakalım.

Türkiye-Avrupa Yakınlaşmasının Tarihine Kısa Bakış

Osmanlıların Avrupa'ya yaklaşması 18. yüzyıldan sonra başladı. Daha önceki dönemlerde Osmanlıların Avrupa'ya dönük politikası daha çok onu kendi kontrolü altına alma hedefi güderken; 18. yüzyılda başlayan modernleşme-yenileşme hareketleri ile birlikte her ne kadar çok süratli olmasa da Avrupa'yı içselleştirme hedefine dönüştü. Bu dönemden sonra, Osmanlılar Avrupa'yı kontrol altına alma hedefinden, Avrupalı gibi olmak ve ona karşı koyabilmek için onun imkanlarından yararlanma hedefine dönüş yaptı. Fakat bu dönüşüm iki yüz yılda ve aşamalı olarak gerçekleşti. Osmanlı devletinin ve toplumunun Avrupa'yla yaklaşma süreci şu aşamalardan geçerek gelişti: 1. Askeri yaklaşma: Askeri gücünü geliştirmek için Avrupa'nın askeri tekniklerini ve yöntemlerini almak amacıyla yapılan yenileşme aşaması. 2. Ekonomik bağım-

* Doç.Dr., Atılım Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

lılık: Önceleri Kapitülasyonlar çerçevesinde işleyen ekonomik ilişkiler, 18-19. yüzyıldan itibaren sanayi devrimini gerçekleştiren Avrupa ekonomilerinin Osmanlı ekonomisini kontrol altına alması sonucunda, Osmanlıların Avrupa ekonomisine bağımlı hâle gelmesi aşaması. 3. Sosyo-kültürel yakınlaşma: Toplumun tamamı olmasa da belli bir kesiminin Avrupa hayat tarzını, geleneklerini ve kültürel dokularını benimseme aşaması. 4. Siyasal-hukuksal yakınlaşma: Türkiye Cumhuriyeti'nin "ulus-devlet" modeline uygun bir şekilde kurulması ve Avrupa'nın siyasi ve hukuki sistemini uygulamaya geçme aşaması. Bu son dönem, Osmanlıların Avrupa'ya yakınlaşmasının, "Avrupalılaşmasının" zirve noktasını teşkil eder, çünkü siyasal-hukuki boyut yukarıda gösterdiğimiz aşamaları da içerisinde barındıran bir sonuçtur. Bu zirve noktanın yakalanması, elbette Türkiye'nin Avrupa ile yakınlaşmasının önemli oranda tamamlandığını gösterir. Artık bu noktadan sonra hedef, yakalanan bu noktanın özümsemesi, içselleştirilmesi, yaygınlaştırılması ve nihayet olgunlaştırılmasını sağlamaktır. Bu zirve nokta, Avrupa tipi siyasal-hukuksal düzenin devletleşme düzeyinde yakalanarak Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulmasını ifade eder.

Türkiye'nin Avrupa'ya yakınlaşma hedefi konusunda değişik değerlendirmeler yapılmıştır. Bazıları, bu hedefi "çağdaş medeniyeti yakalamak" şeklinde tanımlarken, bazıları "Avrupa'nın fennini ve ilmini almak" şeklinde, bazıları "hem gülünü hem de dikenlerini almak" şeklinde, bazıları da "ulusal çıkarlarımızı geliştirmek" şeklinde tanımlamışlardır. Fakat bu tür tanımlamalar oldukça genel bir hedef tayin etmekte olup, somut bir nokta göstermemektedir. Bu nokta, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulmaya çalışılan yeni Avrupa örgütlenmesine, yani Avrupa Ekonomik Topluluğuna üye olmak için resmen başvurmasından sonra daha da somutlaşmıştır. Artık, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile

ilişkilerinde varmak istediği hedef, "Avrupa'yla entegre olmak" şeklinde belirlenmiştir. Türkiye'nin Avrupa ile entegrasyon sürecine ve bu sürecin açmazlarına geçmezden önce, İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan Avrupa düzenine kısaca bakmak gerekir.

"Yeni Avrupa" İdeali

Avrupa'nın özellikle 17. yüzyılda yaşadığı büyük sıkıntılardan sonra giderek güçlenmesi sonucunda daha sonraki asırlarda tüm dünya çapında sömürgeler oluşturduğu ve zulümler yaptığı; hatta Avrupa içinde pek çok savaflara ve en önemlisi 20. yüzyılda iki dünya savaflına ve pek çok yerel ve bölgesel savaflara sahne ve kaynak olduğu, bilinen tarihi bir gerçektir. Eski Avrupa anlayışı, ulus-devlet anlayışına dayalı, salt ulus-devletin çıkarı çerçevesinde yönetilen ve güçlenmenin ancak "imparatorluk kurarak" mümkün olacağına inanan bir özellik taşır. Kısaca, Eski Avrupa'nın temellerini, realist siyaset felsefesi ve uluslararası ilişkiler anlayışı oluşturuyordu.

Bu anlayış ve buna dayalı siyaset modeli, en azından Batı Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı sonrasında büyük oranda terk edildi. Bu dönemde ortaya çıkan Yeni Avrupa, klasik uluslararası ilişkiler modelinin ve anlayışının oldukça ötesinde ve hatta ona muhalif bir yapılanma sürecine girdi. Hatta, Avrupa öyle bir hedef peşine düştü ve süreç içine girdi ki, kendisinin yarattığı ulus-devlet anlayışını ve düzenini aşmaya ve onu ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Avrupa ülkeleri, Avrupa coğrafyası içindeki demokrasi, serbest piyasa ekonomisi ve Avrupa değerlerine uygun ulus-devletleri "entegre ederek" yeni bir düzen yaratma çabası içersindedirler. 1950'lerin başında Avrupa Kömür ve Çelik Birliği ile temeli atılmış olan bu süreç, elli yıllık dönem sonunda bugün Avrupa Birliği noktasına geldi. Bu noktadan daha ileriye gitme, yani Avrupa Birleşik Devletlerini kurma hedefinin de bulunmasına rağmen, bunun gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini,

tüm olumlu işaretlere rağmen, bugünden söyleyebilmek imkansızdır.

Yeni Avrupa, Avrupa düzeninin temellerini realist ulusal çıkar anlayışının dışında, bazı liberal normatif değerlere dayandırır. Yeni Avrupa, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sürekli bir gelişme içinde olmuş ve bu gelişmeyi şu temel değerlere oturtmuştur: Ekonomik olarak, optimum serbest piyasa ve rekabetçi ekonomi düzeninin sağlandığı, üretim faktörlerinin üye ülkeler arasında tam ve sınırsız bir şekilde hareket ettiği ve bunu yaparken bölgeler ve toplumsal kesimler arasındaki dengelemin mümkün olduğunca dikkate alındığı bir ekonomik düzen; siyasi olarak, demokrasi ve çoğulculuğun hakim olduğu, insan haklarına saygının ön plana çıktığı bir siyasi düzen; sosyo-kültürel olarak, değişik kültürel ve sosyal gruplara yaşama hakkının tanındığı, çok kültürlü bir Avrupa toplumu; ve nihayet hukuksal olarak, hukukun üstünlüğünün, diğer tüm kriterlerin üstünde yer aldığı bir adalet sistemi. Tüm bunlar, Avrupa'da tam olarak gerçekleşmiş ve uygulanmakta mıdır? Bu soruya cevabımız elbette hayır olacaktır. Avrupa içinde de, belirli konularda bazı sorunlar vardır. Fakat önemli olan nokta; Avrupa'nın bu değerleri kendisine hedef olarak seçmiş olması ve bu hedefe doğru gitmeye çalışmasıdır. Ve elbette, Avrupa bu yolda ilerlerlerken, kendisine katılmak isteyen toplumların da bu kriterlere uymasını arzu etmektedir, kendi düzenini ayakta tutabilmek ve hedeflerine ulaşabilmek için.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere, hem Avrupa içinde hem de Türkiye'nin Avrupa Birliği hedefinde temel kavram entegrasyon kavramıdır. Bu kavramla ilgili kısa bir bilgi verelim. Entegrasyon kavramı ve konusu uluslararası ilişkiler literatürüne, İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa bölgesinde başlayan Avrupa Kömür ve Çelik Birliği ve daha sonra da Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Euratom ile başlayan süreçle birlikte girdi. Entegrasyon sürecinin klasik uluslararası ilişkiler süreçle-

rinden oldukça farklı bir hedefi olması nedeniyle farklı bir özelliği vardır: Klasik uluslararası ilişkiler süreci, egemen birimler arasında, egemenlik anlayışı ve ulusal çıkarı dayalı olarak başlatılan ve bu ilkelere dayalı olarak yürüyen ve ilgili hedeflere ulaşıldığında veya herhangi bir problem nedeniyle ulaşılamadığında sona erdirilen bir süreç iken; entegrasyon süreci, mevcut aktörlerin egemenlik iddialarından zaman içinde ve giderek artan bir şekilde fedakarlık ederek, devletlerin egemenliklerinin yerine geçecek merkezi kurumlar ve kuralların yaratılmasını hedefleyen bir süreçtir. Doğası gereği, entegrasyon sürecinden ayrılmak tamamen imkansız olmasa bile, çok zor bir durumdur, çünkü belli bir aşamadan sonra geriye dönmenin maliyeti çok büyük olacaktır.

Bu zorluğun en önemli nedeni, entegrasyon sürecinin doğasında mevcut olan bir özellikle ilgilidir: Entegrasyon her ne kadar devletler arası bir ilişki ile başlar ve gelişirse de, özü itibarıyla sosyo-ekonomik bir süreçtir. Entegrasyon; devletlerin egemenliklerinin merkezi kurumlara devredilerek ortak kurumlar ve kuralların yaratılması yanında, ilgili ülkelerin sivil toplumlarının, ekonomik yapılarının, hukuksal kurallarının uyumlaşması, benzeşmesi, yani birbirine kaynaşarak entegre hâle gelmesidir. Sonuç itibarıyla, daha önce farklı devletlerin egemenlikleri altında yaşayan toplumlar, entegrasyonun gerçekleşmesi sürecinde aşamalı olarak, merkezi kurumların ve kuralların otoritesi (egemenliği) altına girerler. Bunun sonucunda, eski egemenlerin yetkileri kaybolurken ve alanları daralırken, yeni oluşan merkezi kurumların egemenlik yetkileri artar ve alanı genişler.

Türkiye-Avrupa Birliği Entegrasyon Süreci ve Açmazları

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (1963'deki şekliyle AET'ye¹) dönük "entegrasyon" hedefi, 1963 Ankara Antlaşmasının 28. maddesinde belirtilmektedir. Ankara Antlaşmasında, Türkiye'nin Avrupa'ya entegrasyonunun aşı-

malı bir şekilde üç döneme yayılarak gerçekleşmesi planlanmıştı. Bunlar, 1963-1973 yıllarında Hazırlık Dönemi; 1973-1995 Geçiş Dönemi, yada Gümrük Birliğine geçiş dönemi; ve 1995-, Tam Üyelik Öncesi Son Dönem, şeklinde gelişmiştir.

İlk dönem, Türkiye'nin hiçbir sorumluluğu olmadığı için kolaylıkla geçildi. İkinci dönem yani Gümrük Birliği aşamasına geçiş döneminde Türkiye, kendi ekonomisini Avrupa Birliği ekonomilerine uyumlaştırmak yani entegre edebilmek için çok önemli sorumluluklar aldı. 1970 tarihinde imzalanan ve 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol, Türkiye'nin o dönemdeki adıyla Avrupa Topluluğu (AT) ile ekonomik, ticari ve hukuksal anlamda entegre olması amacıyla dönük düzenlemeler içermektedir. Katma Protokol, Türkiye ekonomisinin AT ekonomileri ile 22 yıla yayılan bir sürede uyumlaşmasını amaçlamıştı.

Taraflar (hem Türkiye hem de AB ülkeleri) bu dönemdeki sorumluluklarını değişik gerekçeler göstererek tam ve istikrarlı bir şekilde yerine getiremediler. Öncelikle, dönemin ilk yılları yani 1970'li yıllar, ekonomik ve ticari entegrasyon sürecinin kayıp yılları oldu. Bu yıllarda Türkiye'de mevcut olan siyasi istikrarsızlıklar yanında ekonomik sıkıntılar, Türkiye'nin AB ile ekonomik entegrasyon yönünde gerekli adımları atmasını engelledi. Türkiye, Katma Protokol'de taahhüt ettiği gümrük indirimlerini ve ulusal ekonomiyi AT'ye uyumlaştırmaya dönük hukuki düzenlemeleri yapamadı. Hatta daha da kötüsü, 1978 yılında iktidara gelen Bülent Ecevit hükümeti AB ile ilişkileri 5 yıl boyunca askıya alma ya da "dondurma" kararı aldı. Gerçekten, Ecevit hükümetinin bu kararı, Türkiye-AB ilişkilerine büyük bir darbe vurdu. Bu dondurma kararının anlamı, Türkiye ekonomisinin AB ekonomisi ile entegre olacak düzeyde ve güçte olmadığından başka bir şey değildi.

Diğer yandan, AB ülkeleri de kendilerinin taahhüt ettikleri düzenlemeleri yapmadılar.

Bir yandan 1976'da kademeli olarak başlatılması gereken Türk işçilerinin AB ülkelerinde serbest dolaşımına dönük kolaylıklar sağlanmadı, diğer yandan Türk mallarına bazı gümrük dışı kısıtlamalar (kota, anti-damping, mal standartları gibi) getirdiler. Bunun yanında, AB daha sonraki dönemde Türkiye'de meydana gelen askeri darbe nedeniyle mali yardımları da durdurdu.

Türkiye'nin meşhur 24 Ocak 1980 kararları ile liberalleşme yönünde attığı adımlar, Türkiye ekonomisinin AB ile entegrasyonunu geliştirebilecek özellikler taşıyordu. Zira, Türkiye bu kararlarla bir yandan dış ticaretinde, diğer yandan iç ekonomik yapıda liberalleşmeye doğru giderken aynı zamanda AB'ye verdiği taahhütleri de yerine getirecekti. Fakat, tüm bu ümit verici beklentiler, 1980 askeri darbesi ile bir anda söndü. Çünkü, AB, Türkiye ile ilişkilerini süresiz bir şekilde durdurdu. 1980'de başlayan askeri hükümetler döneminde Türkiye'nin AB ile entegrasyon süreci hem resmen hem de fiilen durduruldu ve 1980'lerin ortalarına kadar dondurulmuş şekilde kaldı.

1986'lardan itibaren tekrar başlayan siyasi yakınlaşmaya paralel olarak ekonomik alandaki gelişmeler de tekrar başladı. Türkiye'nin Nisan 1987 yılında yaptığı resmi tam üyelik başvurusunun AB tarafından 1989'da ret edilmesi sonrasında siyasi ilişkiler dibe vururken; 1990'ların başında iki taraf da gümrük birliğine geçiş sürecinin canlandırılması ve hızlandırılmasına karar verdiler. Bunun üzerine, 6 Mart 1995'deki Ortaklık Konseyinin Kararı ile, esasında 1973'te başlayan ve 22 yıl sonunda bitmesi planlanan gümrük birliğine geçiş döneminin tamamlanması kararlaştırıldı. Dolayısıyla, bu karar ile geline nokta, yeni bir nokta değildi, sadece 22 yıl önce planlanmış olan bir aşamaya varıştı.² Ortaklık Bakanlar Konseyinin 6 Mart 1995 tarihli Gümrük Birliği kararı, Protokol hedeflerinin tamamlandığının, yani Gümrük Birliği anlamında entegrasyonun sağlandığının deklare edilme-

sinden başka bir şey değildir. Fakat bu karar, Türkiye'nin AB ile entegrasyonunu tamamladığını kesinlikle göstermez. Zira, Türkiye sadece bazı ekonomik ve ticari konularda değil, fakat özellikle siyasi açıdan entegrasyonun çok ötesinde bir noktadadır.

6 Mart Kararıyla başlatılan Gümrük Birliği dönemi, esasında Türkiye-AB entegrasyon sürecinin geldiği dramatik bir noktadır. Zira, bu karar Türkiye-AB entegrasyon sürecinin hâlen ekonomik-ticari seviyede bulunduğunu ve siyasi anlamda bir entegrasyonun henüz yaşanmadığını gösteriyor. Halbuki, entegrasyonun gerçekleşmesi ancak siyasi aşama ile tamamlanabilir. Yani, Türk yöneticilerinin de AB'nin karar alma mekanizmalarında yer almaları ve kararların oluşumuna katkıda bulunabilmeleri ile gerçekleşebilir. Gümrük Birliği döneminin başlaması böyle bir katılımı ve gelişmeyi yaratmadı.

Daha da kötüsü, 1997'deki AB Lüksemburg Zirvesinde Türkiye'nin tam üye olabilmesinin mümkün olmadığı açıkça ilan edildi. Lüksemburg kararları Türkiye-AB ilişkilerini belki de tarihinin en olumsuz noktasına getiriyordu. Zira, bu karar, 1963 Ankara Antlaşmasında belirtilen "Türkiye AB'ye tam üye olmaya adaydır" kararını ihlâl etti ve entegrasyon sürecini siyasi olarak 1963'ün gerisine götürdü. 1997-1999 yılları arasında yaşanan siyasi kopukluk, nihayet 1999 Helsinki Zirvesinin kararı ile giderilmeye çalışıldı. Helsinki Zirvesinde, 1997 Lüksemburg Kararı ile yapılan hata düzeltildi; ve 1963'deki karar teyit edildi: Yani, Türkiye'nin AB'ye tam üye olmaya ehil bir ülke olduğu tekrar edildi. Fakat (bu büyük bir "fakat"tır), bunun gerçekleşmesi için, yani Türkiye'nin AB'ye entegrasyonunun tamamlanabilmesi için, Kopenhag Kriterleri olarak bilinen, Türkiye'nin yapması gereken özellikle siyasi ağırlıklı ev ödevleri verildi. Kopenhag Kriterleri üç noktada toplanmaktadır. Birincisi, siyasi kriterler: Gerçek anlamda demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü çerçevesinde azınlık haklarının sağlanması.

İkincisi, ekonomik kriterler: Gerçek bir serbest piyasa ekonomisinin yaratılması ve AB içinde rekabet edebilecek bir seviye ve kapasiteye getirilmesi. Üçüncüsü, AB'ye entegrasyonu gerçekleştirecek siyasi, ekonomik ve hukuksal mevzuat düzenlemelerinin yapılması.³ 1999 Helsinki Zirvesi kararları ile Türkiye'nin yapması gereken ev ödevleri genellikle siyasi ağırlıklı konulara dönüştü.

* * *

Aradan 37 yıl geçmesine rağmen, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile entegrasyon sürecinin önünde devam eden problemlerin iki temel nedeni vardır: Birincisi, Avrupalılaşmanın Türkiye'de karşılaştığı sorunlar; İkincisi, Avrupa'nın zaman içerisinde dönüşüm geçirmesi ve yeni bir düzen kurması ve bunun Türkiye'de tam olarak algılanamaması ve anlaşılabilmesidir. Türkiye'de Avrupa modeline uygun bir ulus-devlet yaratma çabası, kısmen toplum içinden gelen direnişlerle karşılaşmış ve hedefine ulaşamamış, kısmen de uluslararası sistem konjonktüründe meydana gelen gelişmeler Avrupalılaşma uygulanmasını yavaşlatmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, Avrupalılaşmayı "toplumu tekleştirmek" ve "her şeye rağmen değiştirmek" şeklinde anladı ve uyguladı. Modernist felsefenin bir ürünü olan bu anlayış, yukarıdan inme, zorlayıcı ve baskıyla dönüştürme şeklinde uygulanınca, toplumsal kesimlerde direniş ortaya çıktı ve Avrupalılaşma karşıtı akımlar güçlendi. Diğer yandan, İkinci Dünya Savaşı ve diğer benzeri uluslararası konjonktürdeki gelişmeler Türkiye'nin Avrupalılaşma hedefini değiştirmediyse de zayıflatmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra Menderes hükümetleri ve daha sonraki hükümetler, Amerika Birleşik Devletine yaklaşırken bunu Avrupa ile yakınlaşmaya alternatif olarak algılamışlardır.

Türkiye'nin Avrupa ile yakınlaşmasında başarısız olmasındaki ikinci neden, Avrupa'nın kendi iç yapısında ve düzeninde meydana gelen yeni gelişmelere Türkiye Cumhuriyeti'-

nin tam anlamıyla ayak uyduramamasıdır. Yani, Avrupa'da İkinci Dünya Savaşından ve özellikle 1950'lerde başlayan Avrupa bütünleşmesi çabaları ve süreci, Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerini tekrar gözden geçirmesini ve hatta yeni bir bakış açısı edinmesini gerektiriyordu. Zira, artık Avrupa en azından siyasal-ekonomik düzeni açısından eski Avrupa değildi. Öyle ki, Avrupa devletleri, klasik uluslararası ilişkiler modelinden aşamalı olarak vazgeçerek yeni bir model olan Avrupa Birliği düzeni yaratmayı amaçlıyorlardı. Avrupalılık ve Avrupa Birliğine entegre olmak sadece bir coğrafyaya mensup olmak ile mümkün değil, fakat aynı zamanda bir takım değerlere sahip olmayı gerektiriyor. Yani, Avrupa, klasik anlamda bir Avrupa olmaktan ötede bir değerler düzeninin varlığını temsil eder.

Türkiye yöneticileri Türkiye'nin Yeni Avrupa'daki entegrasyon sürecini tam ve doğru bir şekilde algılayamadı; Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerinin asıl hedefini ya tam olarak belirleyemedi, ya da bunu tam olarak özümseyemedi. Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerinin önemli dönüm noktalarına bakacak olursak bunu daha iyi anlayabiliriz. Öncelikle, Türkiye'nin AET'ye üyelik başvurusu nedenlerine bakarsak, Türkiye'nin o dönemdeki asıl amacının, bu kurum ile entegrasyon değil, ulusal çıkarlarını elde etmek olduğu görülecektir. Dönemin hükümetinin AET üyeliğinden beklentisi, entegrasyon değil, Türkiye'nin şu ulusal çıkarlarını gerçekleştirmektir: Birincisi, Türkiye'nin içine düştüğü mali-ekonomik sıkıntılardan kurtulabilmeyi hedefleyen ekonomik, ticari ve mali açılımlar elde etmektir. 1950'lerin başında ABD'den aldığı yüksek miktarlardaki yardımların kesilmesi karşısında sıkıntıya düşen Menderes hükümeti, bu açığı AET'den alacağı mali yardımlar, AET ülkelerine yapacağı mal ve işgücü ihracatı ve nihayet sanayileşmek amacıyla sanayi ve diğer tüketim mallarını daha kolay ithal etmek yoluyla gidermeyi hedefliyordu. Bunun yanında,

Türkiye yöneticileri, Yunanistan'la AET içinde daha iyi rekabet edebilme ümidindeydiler. Onlara göre, Yunanistan'ın olduğu bir örgütte Türkiye de bulunmalı idi.

Daha sonraki dönemlerde de, Türkiye yöneticileri Avrupa ile entegrasyon konusunda ciddi ve köklü adımlar atmadı ve düzenlemeler yapmadı. Haluk Günuğur'un da belirttiği gibi, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile entegrasyon çabası sürekli darbeler yemiştir.⁴ Bu darbelerin temel nedeni, Türkiye'nin iç politika düzeninde Avrupa'yla bütünleşmeye tezat olarak gelişen ekonomik, siyasi, askeri ve sosyo-kültürel sorunlardır. Esasında bu sorunlar, her ne kadar Türkiye'nin yapısal sorunları ise de, aynı zamanda Avrupa değerlerini yakalaması ve böylece AB'ye tam üye olmasının, yani entegrasyonun önündeki temel açmazlardır. Geçmişten günümüze hâlen devam etmekte olan bu temel açmazları ana başlıklar altında inceleyebiliriz.

Sosyo-Ekonomik Açmazlar

Türkiye, AB ile entegrasyonu daha çok devletten-devlete bir süreç olarak gördüğü için maddiyonun asıl önemli yüzü olan ekonomik entegrasyon yönündeki gerekli düzenlemeleri yapmadı. Entegrasyonun özünde, ekonomik yapıların birlik haline gelmesi ve buna paralel olarak devletin de yetkilerini yeni oluşan merkezi otoriteye devrederek küçülmesi vardır. Burada, entegrasyonun asıl hedefi ekonomik yapıların bütünleşmesi olup, devlet bu hedefin gerçekleşmesinde yardımcılık eden bir araçtır. Yoksa, devletin geniş, başat ve dominant olarak kalmaya devam ettiği ve ekonomik yapıların bütünleşemediği bir süreçte, uluslararası entegrasyon gerçekleşemez.

Türkiye bu teorik perspektife uygun bir iç ekonomi politikası uygulamaktan uzak kalmış, AB ekonomileri ile uyumlu bir ekonomik yapı yaratmamıştır. Türkiye'nin bu çerçevedeki başarısızlıkları birkaç noktada toparlanabilir. Her şeyden önce, Türkiye ekonomisinin içinden bir türlü çıkamadığı mikro ve makro eko-

nomik problemler, Türkiye'nin AB ile rekabet etme gücünü olumsuz olarak etkilemektedir. Türkiye ekonomisinin gelişmişlik seviyesi, rekabet gücü, istikrarı ve yapısı, AB ülkelerinin ekonomilerinin çok gerisinde bulunmaktadır. Entegrasyon, muadil olan ve birbiriyle rekabet edebilen birimler arasında mümkündür. Taraflar birbirleri ile bir yandan rekabet ederek kendi çıkarlarını geliştirmeye çalışırken; diğer yandan her biri diğerinin desteğine ihtiyaç duyar. Rekabet boyutunda, taraflar ayakta kalabilmek ve nihai noktada söz sahibi olabilmek için mücadele ederlerken; işbirliği boyutunda, sıkıntılarını diğerlerinden yardım alarak giderme hedefi içindedirler; dolayısıyla kendisini sıkıntıya sokacak bir partnerin varlığına sıcak bakmaz. Diğer bir deyişle, entegrasyon işbirliği ve rekabet süreçlerinin iç içe yürüdüğü bir süreçtir.

İkincisi, Türkiye ekonomisinin içinden çıkamadığı kronik pek çok problemlerin temel nedeni, esasen, devletin ekonomi içinde çok fazla rol oynuyor olmasıdır. Türkiye'de devletin ekonomi içinde yoğun bir şekilde yer alması ve dolayısıyla ekonominin yönlendirilmesinde çok önemli rol oynaması, Avrupa Birliği'nin hedeflediği "serbest rekabete dayalı ekonomi düzeninin" işleyişini engellemektedir. Devletin ekonomiye aşırı müdahalesi serbest rekabeti önleyici bir unsur olmakta, bu ise Avrupa ekonomileri ile entegrasyonu güçleştirmektedir.

Türkiye'nin AB ile entegrasyonunu zorlaştıran bir başka ekonomik etken, Türkiye'deki ekonomik sivil toplum örgütlerinin yeterince güçlü olmaması ve Avrupa ile entegrasyon konusunda "sivil ve rekabete dayalı" politikalar geliştirememesidir. Türkiye'de özel girişimcilerin hatırı sayılır bir bölümünün gücünü büyük ölçüde devletten alması, ideolojik olarak "devletçi" eğilimlere sahip olması, ve Avrupa ekonomileri ile rekabet edecek güçte olmaması ve bu nedenle rekabetten kaçma isteğinde olması nedenleriyle, Türk ekonomisini AB ekonomileri ile bütünleştirecek atılımları at-

makta çekimser olmaktadır. Hatta, çoğu durumlarda, AB ekonomileri ile tam entegrasyonu durdurmak ya da geciktirmek için çaba göstermektedir. Halbuki, sınıraşan (transnasyonel) sivil toplum örgütlerinin ekonomik entegrasyonun motoru olduğu göz önünde bulundurulursa, Türkiye açısından bu motor gücü ya çalışmamakta ya çok az ya da dönemsel olarak çalışmaktadır.

Türkiye'nin AB'ye entegrasyonunun önündeki bir başka açmaz, toplumlar arası ilişkilerin düşüklüğüdür. Türkiye toplumu ile Avrupa toplumu birbirine ne kadar entegre olmuştur? Bu sorunun cevabını, Karl W. Deutsch'nin iletişim teorisine⁵ müracaat ederek verebiliriz. Deutche'a göre, iki farklı toplum arasındaki entegrasyonun derecesini ölçmek için ilgili iki toplum arasındaki iletişim sıklığına bakmak gerekir. İki farklı birim arasındaki iletişim ne kadar yoğun ve fazla ise, o birimler o kadar çok birbirine entegre olmuşlardır; ne kadar düşük yoğunlukta ve az ise, o kadar az entegre durumdadırlar. Bu açıdan bakıldığında, Türk toplumunun Avrupa toplumu ile tam olarak entegrasyonunun sağlandığını söyleyebilmek mümkün değildir. Zira, Türk toplumunun belli bir kesiminin Avrupa toplumu ile iletişim içinde olduğunu söylemek mümkün olmakla birlikte, toplumların tamamı dikkate alındığında iki toplum arasındaki ilişkilerin çok düşük seviyede olduğu kesindir. Avrupa toplumlarının kendi arasındaki iletişim ağı ile karşılaştırıldığında, Türk ve Avrupa toplumları arasındaki turizm, iş, aile, eğitim, vb. alanlardaki iletişim, toplumlararası entegrasyonu sağlayacak yoğunluk ve yaygınlıkta değildir. İki toplum arasındaki mevcut iletişim ağlarını, Türkiye'deki az sayıdaki maddi refah düzeyi iyi olan insanların Avrupa bağlantısı ile, Avrupa'lı az sayıdaki insanların Türkiye bağlantısı oluşturur. Avrupa ve Türkiye toplumlarının büyük çoğunluğu birbiriyle iletişim kurmak bir yana, birbiri hakkında ancak kulaktan duyma bilgilere sahiptir. Hatta, sahip oldukları bilgiler bile olumsuz temalar içermektedir.

Bu iletişim kopukluğunun ekonomik nedenleri olabilir, ama asıl neden sosyo-kültürel yaşama kalıpları ve anlayışlarıdır. Dini, geleneksel, kültürel ve diğer yerel yaşama kalıpları ve anlayışlar, Türkiye toplumunun büyük çoğunluğunun Avrupa toplumuyla entegrasyondan çok uzak bir noktada olduğunu göstermektedir. Türkiye'deki vatandaşların belli statü ve bölgelerde bulunanları dışındakiler, Avrupa'yı hiçbir zaman gidip görmedikleri gibi, böyle bir düşünceye de sahip değillerdir. Ekonomik ve zaman bakımından elverişli şartlara sahip olan Türkiye vatandaşlarının büyük çoğunluğunun ziyaret etmeyi düşündüğü ilk yurt dışı ülke, hac yapmak amacıyla Suudi Arabistan'dır. Hatta, ekonomik bakımdan varlıklı olanlar, bunu her sene yapmayı, Avrupa'ya gitmeye tercih etmektedirler.

Avrupa'daki özellikle Almanya'daki çok sayıdaki Türkiye vatandaşının varlığı ve bunların Türkiye ile AB arasında bir sosyo-kültürel köprü olması, önemli bir unsur olarak görülebilir. Fakat, bu köprünün bile Türkiye toplumunun Avrupa'yla entegrasyonunu sağlamak bakımından bazı sorunları bulunmaktadır. Avrupa'daki Türkiye vatandaşlarının büyük bir kısmı, içinde buldukları Avrupa toplumuna entegre olmayı hiçbir zaman düşünmemiş; kendi içinde bir getto-dünya yaratmışlar ve bu çerçevede yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Hatta, kendi dünyası içinde kendine ait dini, kültürel, geleneksel değerlerini daha da güçlendirmişlerdir. Bu nedenle, böylesine önemli ve büyük bir sosyo-kültürel köprü, entegrasyon sağlanmasında yeterince güçlü etki yaratamamıştır.

Siyasal Düzen Açmazı: Demokrasi, Asker Müdahaleler ve İnsan Hakları

AB, ekonomik bir düzen yaratmanın yanında, aynı oranda bu düzenin işleyişini mümkün kılacak siyasi bir düzeninin de peşindedir. Zira, entegrasyon teorilerinin AB'ye uyarlanmış şekli olan neo-fonksiyonalist teori, siyasi

entegrasyonun ancak ekonomik ve diğer fonksiyonel alanlarda meydana gelen entegrasyonun yaygınlaşması (spill-over) sonucunda olabileceğini belirtir. Avrupa Birliği, çağdaş siyasi değerler üzerine oturmuş, ya da oturmayı hedeflemiş olan bir düzendir. Bunların başında; gerçek anlamda işleyen bir demokrasi; sivil bir yönetim; cinsi, rengi, dili ve inancı ne olursa olsun insan haklarına saygı ve benzeri çağdaş prensipler gelmektedir.

Türkiye'nin AB ile entegrasyon sürecindeki en önemli duraklamalar, her zaman, Türkiye'nin sahip olduğu anti-demokratik uygulamalar sırasında olmuştur. Tarihe bakıldığında, Türkiye-AB entegrasyon sürecine en büyük darbelerin, Türkiye'deki 1960, 1971, 1980 ve 1997 askeri müdahaleleri sonrasında geldiği görülecektir: Bu anti-demokratik gelişmeler sonucunda Türkiye-AB ilişkileri ya tamamen durdurulmuş ya da olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Türkiye'nin 1959'da yaptığı AET'ye üyelik başvurusu, 1960 askeri darbesi nedeniyle askıya alınmış ve ancak 1963 yılında sivil idareye geçildikten sonra sonuçlandırılmıştır. Yine, 1970 tarihinde imzalanan Katma Protokol, 1971 askeri darbesine takılmış ve ancak 1973 yılında resmen yürürlüğe girmiştir. 1980 askeri darbesi ise yukarıda da belirttiğimiz gibi, AB'nin Türkiye ile ilişkileri resmen durdurmasına yol açmış ve bu dönemde Türkiye önemli şeyler kaybetmiştir. Nihayet, Türkiye'nin resmi üyeliğini sorgulayan 1997 Lüksemburg Zirvesi Kararının, 28 Şubat 1997 sürecinden sonra alındığı hatırlanmalı ve vurgulanmalıdır.

Dolayısıyla, Türkiye-Avrupa Birliği entegrasyon süreci, belirli aralıklarla hep Türkiye'deki askeri darbelere takılmıştır. Nihayet, 1999 Helsinki Zirvesinden önce açıklanan AB Komisyonu raporunda, AB'nin Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesinin ancak Türkiye'de "sivil bir yönetim" ile mümkün olabileceği belirtilmiştir. Bu noktada Milli Güvenlik Kurulunun sivil yönetim anlayışına uyuşmadığı belirtilmiştir. Bundan önce de, Devlet Güvenlik

Mahkemelerinde bulunan askeri hakimlerin varlığının bu mahkemelerin meşruluğunu kaybettirdiği belirtilmiş ve bunun üzerine Abdullah Öcalan'ın Devlet Güvenlik Mahkemesinde yargılanması sürecinde askeri hakimlerin çıkarılması yoluna gidilmiştir.

AB niçin böyle davranıyor ? Bu sorunun yanıtı, "Avrupa, demokrasinin ancak sivil bir yönetimle mümkün olabileceğine inanıyor" şeklinde verilebileceği gibi, "Avrupa, askeri bir yönetimin pratik hayatta doğuracağı olumsuz sonuçları dikkate alıyor" şeklinde de verilebilir. Şöyle ki; AB, siyasi anlamda homojen birimlerin bir araya geldiği bir oluşumdur. Farklı bir siyasi anlayış, yani demokrasinin dışındaki bir yönetim şekline sahip olan bir ülke, AB içinde büyük sorunlar yaratacaktır, örgütün siyasi insicamını bozacaktır. Bu nedenle, AB açısından belki de en önemli kriter siyasi kriterdir. En önemlidir, çünkü ekonomik, ticari, sosyal ve teknik sorunlar, belli bir süre içinde de olsa, sivil yönetimler arasında diyalog ve uzlaşma yolu ile çözümlenebilir. Fakat, bu tür sorunlar, diyalog ve uzlaşmanın mümkün olmadığı ya da güç olduğu askeri bir yönetimle çözülemez. Zira, askeri yönetimlerin katıldığı diyalog sürecine, 'silah gücü' bir şekilde olumsuz etki yapacaktır.

Demokrasi ve sivil yönetimle ilgili bir başka konu da insan hakları sorunudur. Esasında, insan hakları sorunu, demokrasi ve sivil yönetimin yokluğu ile yakından ilgilidir. İnsan hakları, siyasi ve psikolojik bir boyutunun olmasının ötesinde "güvenlik" boyutu da olan bir konudur.⁶ İnsan haklarının olmadığı toplumlar, güvenliği risk altında olan ülkelerdir ve bu tür ülkeler sadece kendi iç dünyalarını değil, onunla bir şekilde bağlantısı olan diğer dost-düşman ülkeleri de rahatsız etmekte, onların güvenliğini de risk altına atmaktadır. İşte bu nedenle, AB, insan hakları sorunu olan bir Türkiye'nin kendi içerisine girmesinin AB'nin iç güvenliğini riske atacağını düşünmektedir.

Bazıları, AB'nin Türkiye'nin siyasi sorunlarını gündeme getirmesini ve bu konuda görüşleri ileri sürmesini "Türkiye'nin iç işlerine müdahale" şeklinde algılamakta ve bu nedenle AB'ye eleştiride bulunmaktadırlar. Halbuki bu tutarlı bir tepki değildir. Zira, AB'nin demokrasisi ve insan hakları sorunları olan bir ülkeyi kendi içine almasının kendi iç güvenliğini ve uyumunu bozacağını düşünmesi ve bu nedenle bu konuyu bir ön şart olarak gündeme getirmesi, kendisi açısından reel politik bir tavrıdır.

AB'nin Türkiye'ye dönük bu tür isteklerine tepki gösterenler, genellikle "milliyetçilik, egemenlik" düşüncesi ile hareket etmektedirler. Hatta bu kesimler, bizzat devletin zirvesindeki kişiler olabilmektedir. İşte, Türkiye'nin AB ile entegrasyonun önündeki önemli açmazlardan birisi de bu çerçevedeki anlayışlardır.

Egemenlik, Milliyetçilik ve İç-Dönüklük Açmazı

Entegrasyon sürecinin önündeki en büyük engel, egemenlik ve milliyetçilik konusundaki aşırı kıskançlık ve ödünsüzlüktür. Entegrasyonun gerçekleşebilmesi için, ilgili ülkelerin aşırı milliyetçilik duygusunu terk etmesi ve egemenlik konusunda oluşan yeni merkezi organlar lehine bazı ödünlere bulunulması ve merkezi otoritenin güçlenmesi için bazı yetkilerini merkeze devretmeleri gerektir. Gerçekten, bu açmaz Avrupa içersinde dahi bazı ülkeler açısından ve bazı dönemlerde görülen büyük bir sorundur. Özellikle İngiltere ve Danimarka gibi ülkeler, bu konularda sürekli olarak çekince ileri sürmüş ve AB ile entegrasyon sürecinin dışında kalmak istemişlerdir. Avrupa Birliği'nin federal bir devlet haline gelme çabaları, bu ülkeler içersindeki milliyetçi-muhafazakar grupların tepkisini çekmiştir. Bunun sonucunda, bu ülkeler Avrupa entegrasyonuna "kısmen" katılmayı tercih ettiklerini açıklamışlardır. Sonuç olarak, Avrupa Birliği içinde entegrasyonun para ve merkez bankası birliği ve sosyal hakların uyumlaştırılması gibi konu-

larda, 1., 2. ve 3. vites ülkeler şeklinde adlandırılan grupların doğmasına neden olmuştur. Elbette, bu gelişmeler Avrupa entegrasyonunu engellemekte, ya da en azından bu ülkelerin Avrupa Birliğine tam anlamıyla entegrasyonunu geciktirmektedir.

Türkiye açısından sorun daha da büyüktür. Bunun en önemli nedeni, Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapısının son on yılda sahip olduğu bazen aşırı dereceye varan radikal dini-milliyetçi ideoloji, egemenlik vurgusu ve içe dönüklük durumudur. Türkiye toplumu ve siyaseti, 1990'larda olağanüstü bir şekilde Türk milliyetçiliği teması üzerine oturdu. Hatta bu oluşumun hedefi Avrupa'ya karşı olmak şeklinde belirdi. Soğuk Savaş sonrasında Balkanlar-Kafkaslar-Orta Doğu üçgeninde yaşanan sorunlarda Avrupa'nın pasif tavrı ve Türkiye'deki PKK ile mücadele sürecinde Avrupa'nın Türkiye'ye karşı gösterdiği tutum, hem toplumda hem de siyasi kesimlerde Avrupa karşıtlığı doğurdu.⁷ Örnek olarak, Türk futbol takımlarının Avrupalı futbol takımları ile yaptıkları karşılaşmalarından sonra ülke çapında yapılan Avrupa aleyhtarı tezahüratlar; ve Cumhurbaşkanı Demirel'in "Avrupa Sevr Anlaşmasını hortlatmaya çalışıyor" şeklinde basına yansımış olan Avrupa karşıtı söylemleri gösterilebilir. Hem toplumdan hem de devlet yönetiminin en zirvesinden gelen bu tür Avrupa karşıtı tepkiler, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile entegrasyon sürecinin ve hatta hedefinin çok önemli bir açmazıdır.

Bu tür söylemler ve eğilimler, "Türkiye'deki egemen güçlerin ve kutsal devlet çıkarının üstünlüğünü ön planda tutan kesimlerin Türkiye'nin AB ile entegrasyonunu gerçekten isteyip istemediğinin" sorgulanmasını gerektiriyor. İlginç bir durum ki, devletin içindeki bazı egemen güçler, bir yandan Türkiye'nin "muasır medeniyet seviyesini yakalaması" gerektiğini savunurlarken, diğer yandan gayet paradoksal bir şekilde Türkiye'nin bu medeniyetin beşiği olan Avrupa ile entegrasyonunun

sağlanması konusunda gerekli olan bazı değişimleri yapmaya karşı çıkmaktadırlar. Dolayısıyla, Türkiye yönetimi bir açmaz ile karşı karşıyadır: Bir yandan, Türkiye, AB ile entegrasyon için resmen ilan edilmiş bir politikaya sahip ve bu konuda 37 yılda belli bir mesafe kaydedilmiş durumda; diğer yandan, devlet içindeki "egemen güçler" bu politikanın gerektirdiği çerçevede ellerindeki egemenlik yetkisini bu yönde değiştirmek istemiyorlar. Hatta, bu egemen güçler kendi içinde açmazlarla karşı karşıya bulunuyor: Bir yandan Türkiye'nin Atatürk'ün belirttiği şekilde çağdaş medeniyetin bir parçası olması gerektiğini savunuyorlar, ama aynı zamanda bunu gerçekleştirmek için gerekeni yapmıyorlar, oldukça tutarsız davranıyorlar.

Oysa, Türkiye'nin AB'yle entegrasyon sağlaması onun siyasal ve hukuksal varlığını sona erdirecek değildir. Entegrasyon, bütün tarafların aşağı yukarı aynı oranda ve aynı amaçla yaptıkları egemenlik devirleri ile gerçekleşir. Yani, Almanya egemenliğinin ne kadarını AB örgütüne devretmişse diğer ülkeler de o kadar devretmişlerdir ve Türkiye'den de beklenen budur. Elbette, egemenlik devrinin büyüklüğü, ilgili ülkenin bulunduğu noktaya bağlı olarak değişmiştir: "Yeni Avrupa" ideale yakın olanlar daha az, uzak olanlar ise daha çok egemenlik devri yapmışlardır. Tabii ki, bütün bunlar, bu idealin güçlendirilmesi uğruna yapılmıştır. Eğer Türkiye, "Yeni Avrupa'nın" değerlerini benimsemek istiyorsa, onun da benzeri değişimleri yapması kaçınılmazdır.

Son dönemde, DSP-MHP-ANAP hükümetinin Abdullah Öcalan'ın idamı ile ilgili olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin ihtiyati tedbir kararına uyma tercihi, Türkiye'nin Avrupa hukuk sistemi ile entegrasyon süreci konusunda atılan önemli ve büyük bir adımdır. Bu arada, MHP'nin bu karara destek vermesi de, her ne kadar bu partinin daha önceki tavırları ile oldukça tezat teşkil eden bir tutum olsa ve kendisini sıkıntıya soksa da, olumlu bir

adımdır. Türkiye hükümetinin bu kararı, Türkiye'nin AB ile entegrasyon sürecinde önemli bir adımdır ve Avrupa idealine verilen öneminin bir göstergesidir. Bununla birlikte, bu karar sonucunda Türkiye'nin AB üyeliğinin sağlanacağı şeklinde basında ve bazı siyasi kesimlerce yapılan yorumlar doğru değildir. Bu konuda ümitli olabilmek için, bunun arkasının gelip gelmeyeceğini beklemek gerekiyor.

Sonuç olarak, Türkiye, AB ile entegrasyon sürecini tamamlayabilmek için, "egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" ilkesi ile "AB merkezi organlarına egemenlik yetkisinin kısmen devri prensibi" arasındaki dengeyi yakalaması gerekiyor.

Kültür-Din Açmazı

Bazıları, kültürel-dini boyutu, Türkiye'nin Avrupa Birliği ve genel olarak Avrupa dünyası ile entegrasyonunun önündeki en önemli engel olarak gösterirler. Hem Avrupa Birliği'nde hem de Türkiye'de entegrasyon sürecine dini noktadan bakan çok sayıda kesimler vardır. Avrupa'daki Hıristiyan demokratların ve Türkiye'deki İslamı "doğuculuk" olarak algılayan Müslümanların, bu entegrasyona dini açıdan karşı çıkmaları buna açık bir delildir. Her iki tarafta da mevcut olan ve dünyayı tarihsellik ve dinsel çerçevesinde değerlendiren kesimlere göre, yüzyıllarca çatışan ve kökleri inanç sistemlerinde yatan bir anlaşmazlığı olan Avrupa ile Türkiye arasında bir bütünleşme olamaz.

Bu görüşü birkaç noktada ve dikkatli ve mantıklı bir şekilde değerlendirmek gerekir. Zira, konuya değişik açılardan bakıldığında sorunun tarafların belirttikleri kadar büyük olmadığı görülebilir. Öncelikle, Avrupa toplumunda bazı dini ağırlıklı kesimler olsa bile, modern Avrupa devleti, dini nitelikli bir devlet değildir. Avrupa devleti, 17. yüzyılda ortaya çıkışından itibaren siyaset ile dini birbirinden ayırmıştır. Machiavelli'ye kadar geri giden bu görüşe göre, devletin ulusal çıkarları dini açıdan belirlenemez; ya da dini düşünce, devletin

ulusal çıkarlarını belirleyemez. Gerçekten, bugün bile Avrupa devletlerinin, hem iç hem de uluslararası politikada, dini anlayışı dikkate almadan ilişkiler geliştirdiğini gösteren pek çok örnekler verilebilir. Avrupalı ülkelerin, Suudi Arabistan'dan İran'a kadar pek çok ilimly ya da radikal İslami ülkeyle askeri, ekonomik, hatta siyasi ilişkiler geliştirmesi, bu anlayışın bir göstergesidir, hangi gerekçe ile ve çerçevede olursa olsun.

İkincisi, Avrupa genel olarak Hıristiyan bir toplum ise de, Hıristiyanlığın kendisi pek çok mezheplere ayrılmıştır ve bu mezhepler arasında çatışmalar mevcuttur. Avrupa toplumu içindeki mezhepsel ayrılıklar ve çatışmalar, belki de onların İslam dünyası ile olan çatışmasından daha kanlı ve uzun süreli olmuştur. Meşhur otuz yıl savaşları ve bugün hâlen devam eden Kuzey İrlanda sorunu bunun açık delilleridir.

Bunun yanında, Avrupa insanının hayatını din yönlendirmez. Kiliseler ancak hafta sonlarında ve özel günlerde açıktır, bu günlerde bile Kiliselere gidenlerin sayısı oldukça azdır. Din ile bağlantıları böylesine zayıf bir Avrupa insanının olaylara "dini" perspektiften baktığını ve yaşantısının din tarafından yönlendirildiğini söylemek tutarlı değildir.

Üçüncü bir nokta, Avrupa toplumu artık çok kültürlü bir yapıya kavuşmuş olup, bu toplum içerisinde Müslümanların sayıları küçümsenmeyecek bir büyüklüğe ulaşmış durumdadır. Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Hollanda, Belçika, Avusturya gibi AB ülkelerinde büyük Müslüman kesimler yanında, diğer tüm Avrupa ülkelerinde küçümsenmeyecek kadar çok sayıda Müslümanlar yaşamaktadır. Yani, İslamiyet ve Müslümanlar, Avrupa'nın içine çoktan girmişler ve onun bir parçası olmuşlardır.

Türkiye'deki Müslümanların ve İslamiyetin durumuna gelince: Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Türkiye'de son on yılda İslami hayat tarzında ve bunun siyasete yansımada önemli bir gelişme olmuştur. Aynı zamanda, bu kesim-

lerin Avrupa karşıtlığı da açıktır. Özellikle Refah Partisinin Batı karşıtı söylemleri, bu partiye destek veren kesimlerin Avrupa karşıtlığını artırmıştır. Fakat, 28 Şubat süreciyle birlikte, bu partinin mensuplarında ve hatta genel olarak Müslüman kesimlerde Avrupa lehine oldukça ilginç bir değişim gözlenmektedir: Avrupa'nın değerlerine vurgu yapılmakta ve Avrupa kurumlarından "yardım" talep edilmektedir.

Bazıları, bu değişimin "takiyye" olduğunu ve bu nedenle şartlara bağlı olarak eski duruma dönebileceğini ileri sürmektedirler. Bu iddianın doğruluğunu veya yanlışlığını şu anda test edebilmek mümkün değil. Fakat, eğer olaya şartlar çerçevesinden bakılırsa, geçmişteki söylemlerin de şartların bir ürünü olduğu söylenebilir. Yani, Türkiye'deki Avrupa karşıtlığı düşüncesi, Müslümanların dini duygularından daha ziyade, yukarıda da belirttiğimiz milliyetçilik rüzgarından, ulusal ve uluslararası konjonktürel gelişmelerden ve tarihin yorumlanması gibi faktörlerden kaynaklanmış olduğu söylenebilir, yoksa dinin doğru bir şekilde yorumlanmasından değil. Zira, günümüz İslam alimlerine göre, İslam dini evrensel bir dindir ve hangi dinden olursa olsun bütün insanlığa ılımlı ve olumlu bakar. Dolayısıyla, İslam bir barış dinidir ve düşmanlıklar üzerine oturtulamaz. Gerçekten, Türkiye'deki İslami hayatın genel olarak, örneğin Almanya'daki, Fransa'daki İslami hayattan daha ılımlı ve olumlu olduğu bile söylenebilir.

ABD faktörü

Türkiye'nin AB ile entegrasyonunun gerçekleşmesinde Amerika Birleşik Devletleri nasıl bir açmaz yaratabilir? Genel ve hakim görüş, ABD'nin Türkiye'nin AB ile bütünleşmesinden yana olduğu şeklindedir. Bu görüş, özellikle Soğuk Savaş dönemi açısından doğrudur. Yani, Ankara Antlaşmasının yapılmasında ve izleyen dönemlerde çok çeşitli sorunlara rağmen Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin sürdürülmesinde Türkiye'nin sahip olduğu askeri-

stratejik konum önemli bir faktör olarak rol oynamıştır. Bu dönemde AB ülkelerinin ve aynı zamanda Türkiye'nin ABD'nin askeri ve ekonomik şemsiyesi altına bulunduğu göz önünde bulundurulursa, Türkiye'nin AB ile ilişkiler geliştirmesinde ABD'nin katkısının olması doğal bir durumdur.

Fakat, AB'nin bağımsız bir ekonomik ve askeri güç olarak uluslararası arenada rol oynamaya başlaması ile birlikte, Türkiye'nin bu iki güçten hangisinin yanında yer alacağı önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde, Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkaslar yeniden şekillenirken, bu bölgenin yeniden yapılanmasında söz sahibi olmaya çalışan ABD ile AB arasındaki rekabette, çok önemli bir rol oynayan Türkiye'nin alacağı pozisyon çok önemlidir.

Türkiye, Soğuk Savaş döneminden itibaren, aynen AB ülkeleri gibi, ABD'nin etki alanında olan bir ülkedir. Fakat, Türkiye diğer yandan da AB ile entegrasyona gitmek ve dolayısıyla onun bir parçası olmak istiyor. Buradaki açmaz önemlidir. Zira, eğer ABD'nin etki alanı altında kalmaya devam edecek olursa, bu kritik bölgede ABD ile birlikte hareket etmeye devam edecektir. Fakat, eğer Türkiye, AB ile tam bir entegrasyona gidecek olursa, ki bu Türkiye'nin AB'nin etki alanına girmesi anlamına gelecektir, o zaman bölgede AB ile birlikte hareket edecektir, ve ABD'nin yanında rol oynamayacaktır. Bunun sonucunda, örneğin Türkiye'nin askeri yapısı NATO kapsamından Batı Avrupa Birliği'ne doğru kayacaktır. Bu durum, BAB'ın gücünü artırırken, bölgede ABD'den bağımsız hareket etme imkanı doğuracaktır.

Bütün bu fikir jimnastiklerine karşın, Türkiye'nin hâlen ABD'nin askeri ve siyasi etki alanı altında olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Bu nedenle, AB, ABD'nin etki alanındaki bir Türkiye'yi içine almayı tercih etmiyor. Peki, Türkiye niçin son Helsinki Zirvesinde alı-

nan olumlu bir kararla, tekrar AB'ye aday üye olarak kabul edildi ? Bu sorunun yanıtı hem ABD hem de AB'yi ilgilendirmektedir. AB, 1997 Lüksemburg Zirvesinde aldığı yanlış kararla Türkiye'yi tamamen elinden kaçırma riski yarattığını fark etti. Bu nedenle, Helsinki Zirvesi Kararı Türkiye'nin AB'ye tekrar bağlanması için atılan bir adımdır. ABD açısından ise; Türkiye'nin AB'ye entegre olması, Türkiye'nin ABD'ye daha yakın olması nedeniyle, aynı zamanda ABD'nin de AB üzerindeki etkisini artıracaktır. Sonuç olarak, Türkiye'nin AB ile entegrasyonu, ABD'nin Türkiye üzerinden AB üzerindeki etkisini artırmış olacaktır.

Entegrasyon Sorunlarına Açılımlar

Yukarıda belirtilen açmazların çözümü, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile entegrasyonunu sağlayacak önemli açılımların kullanılmasına bağlıdır. Yani, Türkiye, AB'ye üye olabilmek için yapması gereken düzenlemeleri, burada belirteceğimiz çerçevede düşünebilir.

Her şeyden önce, Türkiye'nin dünyanın içinde bulunduğu küreselleşme olgusunu iyi okunması ve ona uygun hareket etmesi gerekir. Soğuk Savaş sonrasında dünya yeni bir düzene doğru gidiyor. Kısaca küreselleşme olarak adlandırılan bu düzenin iyi okunması ve bu yönde adımlar atılması, Türkiye'nin AB ile doğru bir şekilde entegre olmasının ve üyeliğinin yolunu açacaktır. Küreselleşme sürecinde, ne klasik anlamda egemenlik, ne de katı milliyetçilik ideolojisine bağlanarak devlet yönetimi mümkündür. Medya, iletişim, ulaşım ve bilgilendirme araçlarının böylesine arttığı ve ulusal sınırların önemini azaldığı bir dönemde, insanları klasik ulus-devlet anlayışı içerisinde tutarak yönetebilmek artık mümkün değildir. Dünyanın neresinde olursa olsun, insanlar, küreselleşmenin olanaklarından yararlanarak, dünyadaki gelişmelerden hızlı bir şekilde haberdar olabilmekte ve bu yönde davranışlarını geliştirebilmekte; ekonomik, sosyal, dini, kültürel bağlantılar kurabilmektedir. Bu

davranışların kontrolü gerçekten güçleşmiştir. İnternet ya da uydular aracılığıyla haberleşmenin önüne geçebilmek olanaksızdır. Bu tür bir küreselleşmenin kaçınılmaz sonucu, Türkiye'nin yeni bir yönetim tarzını ve anlayışını benimsemesidir. Bu yeni yönetim tarzı, sadece kendi içersinde daha barışçıl, uyumlu ve olumlu bir düzen yaratmakla kalmayacak, aynı zamanda benzeri değerlere sahip olan AB ile entegrasyonunu hızlandıracaktır.

Türkiye'nin AB ile entegrasyon sürecini hızlandıracak başka bir açılım, liberal ve post-modern bir devlet-toplumsal düzen anlayışının benimsenmesi ve uygulanmasıdır. Böyle bir anlayışın benimsenmesi için, Türkiye'nin hem iç topluma hem de AB'ye dönük davranışını değiştirmesi gerekir. İçeride farklı düşünce ve inanç gruplarının varlığının tanınması, aynı zamanda onun Avrupa değerlerini benimsemesi anlamına gelir ki, bu da entegrasyonu hızlandırır.

Bütün bu düzenlemeler, bazılarının söyledikleri gibi Türkiye'nin parçalanması, zayıflaması ve yok olmasına yol açmaz, bilakis onun küresel alanda önemini artmasına yol açar. Türkiye'nin küreselleşen dünyada, farklı inanç gruplarının uyumlu bir şekilde yaşayabildiği bir İslam ülkesi modelini gerçekleştirmesi, onu küçültmez, fakat hem Türk ve İslam dünyasındaki ve hem de tüm dünyadaki prestijini ve gücünü artırır. Çağdaş değerlere sahip olmuş, Müslüman ve Türk toplumu ve devleti, sadece küresel süreçlere ayak uydurmakla kalmaz, aynı zamanda küresel toplumdaki önemini artırır.

Sonuç

Türkiye iki yolun ayırımında bulunuyor: Bunlardan biri, insanın yaşama standartlarını ön planda tutan ve bu yaşamı en iyi şekilde garanti altına alan bir siyasal, ekonomik ve sosyal düzen; diğeri de, insan hayatının ikinci hatta daha aşağı derecelerde önemsendiği ve bu nedenle genel insan yaşamının mümkün olduğunca zorlaştırıldığı, daraltıldığı bir düzen. Bunlardan ilkinin bu günkü şartlarda en iyisi-

nin demokrasi, serbest piyasa ekonomisi ve insan haklarına saygının geçerli olduğu gelişmiş ülkelerin dünyasında (Batı, Japonya vb.) bulunduğu; ikincisinin ise, insanların özgürlüklerinin sınırlandığı, beyinlerinin tek tip düşünceyle yıkıldığı kimisi eski sömürge, kimisi diktatörlükle yönetilen, kimisi dar dini-ideolojik perspektifle yönetilen eski deyimle üçüncü dünya rejimleri olduğu bilinmektedir. Türkiye, bunlardan birincisini tercih ettiğini uzun zaman önce resmen ilan etti. Bu tercih olumlu bir adım olmakla birlikte, asıl sorun bu resmi deklarasyonun hayata tam anlamıyla geçirilememesidir.

Türkiye'nin AB'ye tam üye olma ya da entegrasyon sağlama tercihi, birinci yolun somut hâle getirilmesidir. Yani, Türkiye'nin AB tam üyeliğinin kazanılması, onu birinci yoldaki başarısını getirecektir. Fakat yukarıda da belirtmeye çalıştığımız gibi, bu hedefin gerçekleşmesi otomatik veya kolay bir şey değildir. Pek çok zorluklarının ve hatta maliyetlerinin olduğu açıktır. Türkiye bu hedefi yakalamak istiyorsa, bu zorluklara ve maliyetlere göğüs germek zorunda. Zorluklar ve maliyetler, yapılan tercihin ve varılması gereken hedefin kaçınılmaz ön şartları olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin bu zorlukları ve maliyetleri "yapılamaz" olarak kabul etmesi ikinci yolun seçildiği anlamına gelir. O zaman, Türkiye, dış politika hedeflerini yeniden gözden geçirmesi ve yeni hedeflerine uygun yolun gereklerini yapması gerekir ki, böyle bir tercihin yapılmasını ne rasyonel Türk toplumunun bireyleri ne de rasyonel siyasal karar alıcıları kabul ederler. Hiçbir rasyonel Türk insanı, Irak veya Suudi Arabistan gibi bir rejim içersinde yaşamayı tercih etmez, onların düzenlerine özen göstermez.

Bu rasyonel tavra rağmen, bazen toplumlar ve devletler farkında olmadan hedeflerinden sap-

mış ve başka bir yola düşmüş olabilirler. Adolf Hitler demokrasiyle iktidara gelmişti, fakat diktatörlükle sonuçlanan bir düzen kurdu ve sonuçta sadece Almanya'yı değil tüm Avrupa'yı kana bulayan savaşın asıl aktörlerinden biri oldu. Bu nedenle, toplumsal düzenin sorunlarıyla ilgili uyarıların zaman zaman yapılması gerekir. Bizim yukarıda ortaya koyduğumuz görüşler, biraz eleştirel ve net ve açık da olsa, "Türkiye'nin medeni ve çağdaş, sorunlarının minimum seviyeye ineceği bir düzeni yakalayabilmesinin ancak AB ile entegrasyon sağlanarak mümkün olabileceği düşüncesiyle" yapılan bir uyarı teşebbüsünden başka bir şey değildir.

NOTLAR

1. Türkiye'nin muhatabı olan Avrupa örgütlenmesi devamlı bir gelişme takip ederken buna uygun olarak adını da değiştirdi. 1968'de gümrük birliğine geçilmesiyle Avrupa Topluluğu (AT) adını alan örgüt, aynı zamanda üç topluluğun kurumlarını da birleştirdi. 1993'te tek pazarın başlaması ile birlikte Avrupa Birliği (AB) adını aldı. Bu adların her birisi çok farklı olguları ve süreçleri ifade etmiş olmasına rağmen, biz bu yazıda bugün gelinen noktadaki adı yani Avrupa Birliği (AB) kullanılacaktır.

2. Ramazan Gözen, "Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerinde Gümrük Birliği: Bir Siyasi Ekonomi Analizi", *Liberal Düşünce*, Cilt 1, Sayı 2, Bahar 1996, ss. 83-92.

3. Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği Maslahatgüzarı Jorg V. Ketelsen'in Değerlendirmesi, *Güncel Avrupa*, Sayı 3-4, Mart-Nisan 1998, s. 27.

4. Haluk Günüçür, "Ankara Anlaşması'ndan Lüksemburg Zirvesi'ne Türkiye-AB İlişkileri," *ASOME-DYA*, Ocak 1988.

5. Karl W. Deutsch, et.al., *Political Community and the North Atlantic Area* (Princeton: Princeton University Press, 1957).

6. İhsan Dağı, "AGİT'in İkili Gündemi: İnsan Hakları ve Uluslararası Güvenlik", *Radikal*, 17 Kasım 1999; ve *Milliyet*, 19 Ekim 1999, Şahin Alpay'ın Entelektüel Bakış sayfası.

7. Bkz. Ramazan Gözen, "Two Processes in Turkish Foreign Policy: Integration and Isolation", *Foreign Policy*, Vol.XXI, No.1-2, 1997, ss. 106-125.